

Petr Prášek ČLOVĚK V ŠÍLENÉM DĚNÍ SVĚTA

Filosofie Gillesa Deleuze

Praha (Karolinum) 2018, 180 str.

Michel Foucault v recenzi na dvě Deleuzovy knihy, *Logiku smyslu* a *Diferenci a opakování*, napsal bezpochyby nejslavnější a nejcitovanější větu, jaká kdy o Deleuzovi padla: „Jednoho dne možná bude celé toto století [sc. století dvacáté] nazváno deleuzovským.“¹ Protože od konce onoho století už dnes přeci jen uplynulo téměř dvacet let, nabízí se položit si otázku, nakolik se tato Foucaultova předpověď – v níž se koneckonců vyskytuje váhavé „možná“ – skutečně naplnila. Odpověď, která se ihned nabízí, je sice alibistická, ale nejnáležitější: jak se to vezme. Deleuzovo myšlení především díky svému neuvěřitelnému interdisciplinárnímu záběru zanechalo výraznou stopu v celé řadě nejrůznějších oborů: v estetice, filmové vědě, literární teorii, psychoanalýze, gender studies, ale třeba také v muzikologii nebo v disability studies. Každý rok je Deleuzovi, pomíneme-li desítky menších akcí, věnována až nepřijatelně velká konference (Deleuze Studies Conference). Avšak právě v tom všem tkví kámen úrazu. Deleuze sám prohlašoval, že jeho filosofie je cosi jako toolbox, že z jeho pojmů může každý brát a používat to, co se mu pro jeho účely hodí.

Těch, kteří tak s větším nebo menším úspěchem činí, je mnoho, paradoxním důsledkem je však fakt, jež Deleuze pravděpodobně nepředpokládal: jeho myšlení se stává v pojetí jeho rádo by následovníků něčím stále sterilnějším a, nebojme se říci, nudnějším. Způsoby užívání jeho pojmů jsou předvídatelné, velice často hrají roli pouhé konceptuální okras a četba textů, v nichž se to bez náležitého odůvodnění hemží deleuzovskými výrazy typu „rizom“ nebo „plán imanence“, začíná být únavná. Existuje přitom velice málo knih, které se pokoušejí sledovat vnitřní koherenci Deleuzovy filosofie a způsob, jakým jsou tyto slavné pojmy navzájem artikulovány.

Vzhledem k řečenému je potěšující, že jedna z takových prací vychází v češtině. Studie Petra Práška si klade za cíl projít Deleuzův intelektuální itinerář (třebaže tak alespoň v první části nečiní lineárně, což však u Deleuze není žádoucí) a vypreparovat z něho podpovrchové vazby a souvislosti, které nakonec z tohoto myšlení navzdory různosti traktovaných témat činí překvapivě soudržný celek. Nevyhýbá se přitom ani těm nejobtížnějším deleuzovským tématům, jako je transcendentální empirismus, teorie ideje či otázka časovosti.

Výchozím bodem úvodní kapitoly, věnované právě transcendentálnímu empirismu, je Deleuzova konfrontace s Kantem jakožto reprezentantem „špatné kritiky“. Drobný a méně čtený spisek o Kantovi – ona „kniha o nepříteli“, jak ji Deleuze nazval – má

¹ M. Foucault, *Theatrum philosophicum*, přel. Č. Pelikán, in: týž, *Myšlení vnějšku*, Praha 1996, str. 87.

v delezovském korpusu překvapivě klíčové postavení, neboť právě ona představuje negativní odrazový můstek pro Deleuzův koncept transcendentálního empirismu. Ten je základním stavebním kamenem afirmativní filosofie, jež ho bude programově zaměstnávat především v *Diferenci a opakování*. Řečeno Práškovými slovy: „Myšlení se primárně musí vztahovat k tomu, čím daná věc je, a nikoli k tomu, čím není, nebo čím by mohla být. Namísto *a priori* a rozvažování musí přejít k *a posteriori* a smyslovosti“ (26).² Odtud hledání protivažky ke „starému obrazu myšlení“, hledání, z něhož vzejdou známé Deleuzovy alternativní dějiny filosofie, ztělesněné myšlením Humeovým, Nietzscheovým, Bergsonovým či Spinozovým, a také jeho důraz na analýzu podmínek reálné a singulární zkušenosti spíše než zkušenosti možné.

Podle Deleuze tomuto radikálnímu kroku odpovídá jiný, možná ještě radikálnější posun, týkající se vztahu myšlení a singularity (této problematice je věnována velká část druhé kapitoly, souhrnně nazvané Virtualita). Jak je možné singulární zkušenost myslet, aniž by toto myšlení ztratilo svůj filosofický charakter, tj. aniž by nebylo konfrontováno, jak tvrdí Prášek, pouze s „filosoficky neuchopitelným chaosem“ (33)? Deleuzova odpověď je známá: hybnou silou myšlení v tomto případě není určitá spontánní vůle k vědění, nýbrž prostý nátlak. Uvedené tvrzení snad zní enigmaticky, avšak Prášek tuto myšlenku velmi pěkně ilustruje příkladem z Deleuzovy knihy

o Proustovi: je to singulární zkušenost (madlenka nebo zkušenost žárlivosti), která vypravěče nutí k hledání pravdy, jež se za touto zkušeností skrývá.

Tento příklad nás přitom dovádí k jednomu z nejsložitějších bodů ranější Deleuzovy filosofie, totiž k problematice velmi specificky traktované ideality. Jestliže základním východiskem pro transcendentální empirismus je singulární zkušenost, neznamená to, že by se toto myšlení rozptylovalo do extrémního nominalismu. V tom tkví Deleuzova originalita, a také důvod, proč vypracovává pojem virtuality jakožto alternativy k pojmu možného. Právě díky pojmu virtuality se toto myšlení nevzdává nároku na postížení ideality, ale je zároveň nuceno vypracovat nový koncept Ideje jakožto něčeho, co se ukrývá „za každou naší reálnou zkušeností“ (36). Problém ideality Prášek pečlivě analyzuje, přičemž vychází z Deleuzova svěbytného pojetí smyslu a řeči – smysl totiž s ideou „bytostně souvisí“, neboť „cokoli v naší zkušenosti má smysl, pokud to vztáhneme k jeho Ideji“ (39).

Tyto motivy (virtualita, idea, singulární zkušenost) u Deleuze konvergují k tomu, co Prášek následně zcela právem nazývá Deleuzovou ontologií. Její vypracování po přípravném období, jež představují jeho rané monografie, vrcholí v nejvýznamnějším – a také nejobtížnějším – spise před setkáním s Félixem Guattarim, totiž v *Diferenci a opakování* (1968). V těchto partiích Práškovy studie je vyslovena a analyzována ústřední Deleuzova teze tohoto období, jež bude východiskem pro

² Čísla v závorkách odkazují k paginaci recenzované knihy.

jeho další spisy: teze univocity bytí, jejímž bezprostředním důsledkem je odmítnutí tradiční hierarchizace bytí na základě vyššího řádu idejí. Prášek tuto myšlenku velmi přesně shrnuje následujícími slovy, jejichž nietzscheovské ozvuky nelze přeslechnout: „Není žádný druhý svět, v němž by se shromažďovaly esence věcí; existuje pouze svět jediný, jehož řádem je ‚neřád‘ ..., protože právě z něho se smysl a Ideje rodí, rodí se z děsivé oblasti bez základu“ (53). Právě takto laděné teze, které mimochodem Deleuze vedou k tomu, aby v návaznosti na Pierra Klossowského promýšlel pojem simulakra jakožto něčeho, co nejlépe odpovídá tomuto zrušení základu, zřejmě inspirují burleskní závěr již zmiňované Foucaultovy recenze, kde je Deleuzova filosofie přirovnávána k divadelní scéně (Prášek tento Foucaultův *passus* cituje na str. 158).

Kapitolu o virtuálnu symetricky doplňuje kapitola věnovaná aktualizaci. Za velmi přínosnou považují analýzu Deleuzova často citovaného, ale těžko pochopitelného pojmu intenzity jakožto „přechodu mezi virtualitou a aktualitou“. Příklad s vařící vodou, který Prášek uvádí, umožňuje tento pojem velmi instruktivně ilustrovat: jestliže sama zvyšující se teplota ohřívání vody představuje „implikující intenzitu“, pára a bubliny jsou pozorovatelnou „empirickou vnější diferencí“ na rovině aktuální (59–60). Zde vstupuje do hry další Deleuzova klasická, totiž leibnizovská inspirace, jejíž smysl a význam bude u Deleuze naplno objasněn až později, v jeho

monografii o Leibnizovi z osmdesátých let.³ Na příkladu Deleuzovy interpretace leibnizovského pojmu monády – s nanejvýš zajímavým exkursem k Tournierovu románu *Pátek aneb lůno Pacifiku* – Prášek ukazuje způsob, „jak transcendentální empirismus získává své pojmy, které nejsou pouhým obtiskem empirického“ (65). A konečně v kapitole věnované pojmu aktuální se ke slovu dostává otázka, s níž se transcendentální empirismus pochopitelně nemůže nvyřadit, totiž otázka subjektu a *a fortiori* subjektu lidského.

Transcendentální empirismus, jehož hlavní rysy byly takto nastíněny v první části Práškovy knihy, ústí do toho, co autor – zcela v delezovském duchu – označuje jako „úkol dneška“: tímto úkolem je být práv singularitě, anebo, jak říká Deleuze v citaci uvedené v recenzovaném svazku na str. 78, „nebýt nehoden toho, co se nám přihází“. Ukazuje se zde, nakolik je Deleuzova filosofie navzdory své abstraktnosti přece jen vposledku filosofii života, a to v poměrně běžném slova smyslu. Autor to jasně říká ve velmi šťastně formulované pasáži, otevírající pátou kapitolu: „Realitou nás samých i toho, co se kolem nás odehrává, jsou singularity. I na povrchu těch nejobyčejnějších a každodenně opakovaných činností se vždy blýská jedinečný smysl ...“ (78). Tím je velmi výstižně řečeno to, čím Deleuzova filosofie chce skutečně být, totiž alternativou ke starému protikladu nominalismu a transcendentálnímu, myšlením, které je schopno vysvětlit singularitu, aniž by

³ G. Deleuze, *Záhryb: Leibniz a baroko*, přel. M. C. Caporale, Praha 2014.

na jedné straně sklouzlo do radikálního nominalismu a aniž by na straně druhé takřkajíc „překonávalo“ či zahlazovalo singularitu v obecném transcendentálním schématu.

Tento velice ambiciózní projekt má u Deleuze mnoho aspektů. Implikuje nejen vytvoření oněch známých alternativních dějin filosofie, o nichž už padla zmínka a k nimž se Deleuze nikdy nepřestane hlásit, ale také, jak Petr Prášek zcela oprávněně připomíná, také určitý aspekt etický. Deleuzova etika, která představuje nezanedbatelný rozměr celého jeho díla (ranějšího i pozdního), chce stejně jako samotný transcendentální empirismus respektovat singularitu zkušenosti a je, jak autor připomíná, *přirozeným* korelátém Deleuzovy ontologie: „Deleuzův empirismus ... se *přirozeně* prodlužuje do etiky, kterou je třeba odlišit od morálky, jež nám na základě nějaké transcendence předem říká, co je třeba dělat“ (78; zvýraznil J. F.). Namísto toho nastupuje nietzscheovský a spinozovský inspirované tázání po tom, co *nyní* mohou dělat a čeho jsem *nyní* schopen (snad by stálo za to připomenout, že kromě zmiňovaného Nietzscheho a Spinozy zde dost pravděpodobně sehrál roli i další Deleuzův oblíbenec, totiž Lucretius).

Jestliže první část knihy, věnovanou transcendentálnímu empirismu, pokládám za největší přínos k deleuzovským interpretacím v rámci recenzované publikace, neznamená to, že by za pozornost nestála i část druhá, v níž se autor věnuje Deleuzově filosofii po jeho setkání s Félixem Guattarim. Zde už nastupuje lineárnější – a podotkněme, že čtenářsky vděčnější – výklad Deleuzova myšlení.

Na jedné straně se zde ukazuje překvapivá konsistence této filosofie, která nepřestává být věrná svým základním principům i po tomto „obratu“. Na straně druhé je zde však také velice názorně předvedeno, jaké nové podněty do ní přineslo dosti „divoké“ Guattariho myšlení.

Dobrým příkladem je slavný *Anti-Oidipus* (1972), první svazek knihy *Kapitalismu a schizofrenie*, představující podle Práška „prodloužení Deleuzovy kritiky reprezentace do sféry politické filosofie“ (101). Kritika psychoanalýzy, provedená v tomto svazku, by bezpochyby z pera samotného Deleuze vzejít nemohla, jakkoli je bezvýhradně v souladu s jeho vlastním „před-guattariovským“ způsobem uvažování. Petr Prášek tuto vzájemnou interakci obou myslitelů vyjadřuje – dost možná ironicky – s využitím jejich vlastní terminologie: „Guattari se napojil na Deleuzův tok a vytvořili tok třetí“ (107–108).

Interakce obou filosofů dosahuje své největší intenzity v onom gigantickém filosofickém experimentu, jímž je *Tisíc plošin*, druhý svazek knihy *Kapitalismu a schizofrenie*. Petr Prášek činí velice dobře, když tento excentrický spis interpretuje poměrně skromným, selektivním a střídavým způsobem: na zhruba deseti stránkách se věnuje pojmu multiplicity, konsistence, stratifikace a navrácí se také k pojmu schizoanalýzy, koncipované už v *Anti-Oidipovi*. „Rizomatická“ struktura *Tisíc plošin* totiž jakýkoli pokus o souhrnnou interpretaci maří. Není ostatně náhoda, že právě tato kniha představuje nejoblíbenější materiál při přejímání deleuzovských pojmů, o němž byla řeč na začátku.

Podobně stručná následující kapitola nese lakonický titul Umění. Zde již nejde o systematický výklad Deleuzových spisů po *Kapitalismu a schizofrenii*, nýbrž o elementární načrtnutí různých forem Deleuzovy interakce s literaturou, filmem a výtvarným uměním. Zde se naopak domnívám, že by bylo možno říci více: například Deleuzova kniha o filmu, jíž jsou věnovány jen zhruba tři strany (135–138), přináší mnoho nového, co by si zasloužilo interpretaci. *Velice* zkrátka v recenzované publikaci přišla také literatura. Ale ani tady nakonec není stručnost na škodu. Autorovým záměrem bylo zjevně provést výklad transcendentálního empirismu, a pak-liže se cítí z logiky věci povinován věnovat se i Deleuzově pozdní filosofii, je to jen proto, aby zdůraznil, že „i zbylé knihy a texty třetího období se drží stále stejné logiky, kterou jsme odhalili už u raného Deleuze“ (129). To nelze popřít.

Tak či onak platí, že monografie *Člověk v šíleném dění světa* je počinem – zejména, ale nejen v českém kontextu – mimořádně záslužným. Pokouší se, jak již bylo řečeno, sestavit vnitřní kostru Deleuzova myšlení, a to na základě četby, kterou bychom mohli označit jako „imanentistickou“. Takových textů je málo. Celou knihu zároveň provází občas jen explicitně zmíněná, ale vždy implicitně přítomná otázka: *jak* Deleuze vůbec interpretovat? Každý, kdo Deleuze jen trochu četl a kdo zná jeho možná až příliš slavné přirovnání interpretace a sodomie, ví, že to je otázka skutečně nanejvýš relevantní a ošemetná. Odpovědí na ni je Prášková ústřední metafora, která je v recenzovaném textu

(včetně jeho titulu) přítomna od začátku do konce, totiž metafora šílenství: „Jediná šance, jak zabránit Deleuzovi, aby nám stál za zády [narážka právě na onu metaforu sodomie – J.F.], když o něm chceme psát, je jít více směry najednou, být šílený spolu s ním,“ píše autor v úvodu (18).

Čtenáři tento interpretační přístup, pravda, připomene úsměvný patos příznačný pro francouzské myšlení oné heroické epochy, kde se šílenstvím oháněl s chutí takřka kdokoli (Bataille je v tomto důvěryhodný, Deleuze už méně), celá Prášková studie ovšem ukazuje, že toto skutečně je či alespoň může být odpověď na právě zmíněnou otázku. Recenzenta, poněkud poznamenaného dlouhodobou pedagogickou činností, to však přece jen dovádí k drobné kritické poznámce: navzdory tomu, jak hezké je být šílený spolu s Deleuzem, by knize na jistých místech neuškodila větší didaktičnost. Aby mi bylo rozuměno: nejde tu o onu banální výtku, jejímž cílem by bylo autora pranýřovat za nesrozumitelné psaní. Deleuze není snadný autor a interpret má plné právo neulehčovat čtenáři práci a „nepředžvýkávat“ mu jeho často obtížně pochopitelné pojmy. Kromě toho tato studie jistě nemá být učebnicí ani úvodem do Deleuzovy filosofie. Avšak autor sám se občas „stává Deleuzem“ (157) možná až příliš úspěšně. Zcela suverénně se pohybuje v jeho universu, vybaven brilantní znalostí jeho textů. Zároveň je však do něho ponořen natolik, že co zůstává nejasné u Deleuze, zcela bezpečně zůstává nejasné i zde (pro autora této recenze se jedná například o výklad univocity bytí na str. 51–54). Totéž platí o často jen letmo zmíněných a ležérně

nadhazovaných deleuzovských referencích. Například na str. 83 čteme: „Ve studii o Klossowském po rozboru pohledu, který v jeho románu *Souffleur* rozbíjí identitu reprezentace, Deleuze uzavírá... [následuje citát z Deleuze].“ Klossowského román v Čechách téměř nikdo nečetl, proč tedy čtenáři alespoň v poznámce pod čarou nenaznačit, jak se v něm díky pohledu rozbíjí identita reprezentace? A pokud autor tuto figuru vysvětlit nechce, proč ji tedy vůbec zmiňuje? Anebo jiný příklad: „Zdá se, že je to Bergsonova (či Proustova) virtualita, která je vedle empirické aktuality jakousi druhou polovinou každé věci, polovinou nevnímátnou, avšak plně reálnou“ (28). Co je však Proustova virtualita? Zhruba tak jedno

procento čtenářů bude vědět, na jaké místo v *Hledání ztraceného času* se tu odkazuje, a ještě méně z nich bude mít povědomí o tom, jak tuto pasáž interpretuje Deleuze ve svém spisku o Proustovi.⁴ Zmínka o „nevnímátné, ale plně reálné“ polovině každé věci je takto spiklenecky adresována oněm *happy few*, kteří se Deleuzem i Proustem velmi podrobně zaobírali (v českém kontextu by šlo asi o tři autory). Být vstřícnější ke čtenáři nemusí být nutně známkou toho, že mu chceme podlézat.

To jsou však podružnosti, které nikterak nemají snižovat význam této sofistikované a kompetentní knihy.

Josef Fulka

4 G. Deleuze, *Proust a znaky*, přel. J. Hrdlička, Praha 1999.